
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

58

2006

2

*Ján Urbánek**

KRAJINNÉ SYNTÉZY

J. Urbánek: Landscape syntheses. Geografický časopis, 58, 2006, 2, 2 figs., 6 refs.

The study deals with the idea of the landscape synthesis, which has determined the making of Slovak geography for many years. The “spiritus movens” of the activities around this idea was academician Emil Mazúr. His not lived 80th birthday offers the opportunity to remember his legacy. The study outlines the key problem of the landscape synthesis, the concept of *landscape*. It is described as an abstract as well as a concrete concept and in its applied form as the concept of the landscape plan. The study also briefly describes the destiny of the idea of the *landscape synthesis*. It emerged in the first half of the 20th century and soon became the dominant idea of Slovak geography. It was also the period when the international co-operation organized around the group of scientists pursuing the idea of the landscape synthesis. Finally, also the disappearance and the process of destruction of the landscape synthesis by the end of the 20th century are described.

Key words: landscape, abstract landscape, concrete landscape, landscape plan, analysis and synthesis

ÚVOD

„Krajinné syntézy“ – tak asi možno nazvať ideu, ktorá v 80. rokoch minulého storočia výraznou mierou ovplyvňovala slovenskú geografiu. Bola nosnou ideou základného výskumu na Geografickom ústave SAV. Silne rezonovala aj na ostatných geografických pracoviskách na Slovensku. Bola teoretickou bázou pre činnosť SZOPK (Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny). Na túto

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

ideu, vďaka jej výraznému interdisciplinárnemu charakteru, reagovali aj početné negeografické inštitúcie. Okolo krajinných syntéz sa organizovala aj medzinárodná spolupráca, pretože E. Mazúr bol predsedom pracovnej skupiny *Krajinné syntézy* pri Medzinárodnej geografickej únii.

„Spiritus movens“ tohto širokého pohybu vychádzajúceho z krajinných syntéz bol akademik Emil Mazúr. Výročie jeho nedožitých 80. narodenín je vítanou príležitosťou dotknúť sa myšlienky, ktorá možno tvorí podstatu jeho odkazu. Vyzerá to dokonca tak, akoby si ju akademik E. Mazúr vzal so sebou v tom zmysle, že krajinné syntézy prestali byť nosnou, ústrednou témou slovenskej geografie.

V našej štúdii sa pokúsime načrtnúť myšlienku krajinných syntéz tak, ako sa javí po určitom časovom odstupe, vďaka ktorému niektoré jej aspekty vidno dokonca zreteľnejšie. Načrtne iba základné črty krajinných syntéz. Detailom sa vyhneme nielen pre limitovaný rozsah štúdie, ale predovšetkým preto, aby v zhustenom náčrte lepšie vynikol celostný, syntetický ráz krajinných syntéz. Z toho istého dôvodu nebudeme citovať všetky práce, ktoré majú vzťah ku krajinným syntézam. Bol by to pre túto štúdiu príliš široký súbor prác, ktorý by navyše mohol odvádzať pozornosť od podstaty krajinných syntéz. Obmedzíme sa preto iba na minimálny počet odkazov.

Pokúsime sa opísať životnú dráhu krajinných syntéz, okolností ich vzniku, obdobie rozkvetu a napokon ich skôr ústup ako zánik. Je to práve proces ústupu, v ktorom sa zvlášť zreteľne prezentujú ich niektoré základné aspekty.

Táto štúdia nie je retrospektívna. O krajinných syntézach píšeme v presvedčení, že nie sú mŕtvou, ale iba zabudnutou myšlienkou. Domnievame sa, že myšlienka krajinných syntéz je živá aj dnes, keď sa o nej nehovorí. Živá je vo svojej negatívnej podobe, v podobe neriešiteľných problémov a ťažkostí, ktoré súčasná spoločnosť s krajinou má a bude mať.

ABSTRAKTNÁ KRAJINA

Najjednoduchšia definícia krajiny znie: krajina je systém. Možno to vyjadriť formulou: krajina =_{df} systém. Symbol „df“ označuje definíciu ako operáciu, ktorá ku *krajine* (definiendum) priradzuje pojem *systém* (definiciens). Najjednoduchšia definícia systému znie: systém je súbor prvkov v interakcii. Aby však táto definícia nevedla k nedorozumeniu, treba ju upresniť, povedať, čo treba rozumieť – keď chceme hovoriť o krajine ako o systéme – pod termínmi *prvok* a *interakcia*. Okrem toho, keď hovoríme o systéme, treba ho vymedziť oproti jeho okoliu, povedať, čo je jeho okolím.

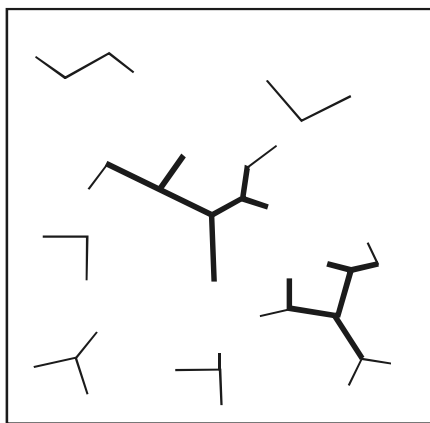
Pod prvkami krajiny – systému sa spravidla rozumie súbor prvkov, ktorý tvoria horniny, voda, vzduch, pôda, reliéf, rastlinstvo, živočíšstvo, ľudia. Opäť veľmi jednoduchá definícia, ktorá, hoci je v hlavných rysoch pravdivá, spoľahlivo vedie k nedorozumeniam. Treba preto upresniť, čo máme rozumieť pod prvkami krajiny.

Každý zo spomínaných prvkov krajiny je priestorovým útvarom, vrstvou či sférou (litosféra, atmosféra, hydrosféra atď.). Každá vrstva je priestorovo diferencovaná, má podobu pestrej *mozaiky*. Je to mozaika zložená z diferencovaných priestorových oblastí. Tento aspekt je adekvátne vyjadriteľný iba mapou

ako špecifickým kartografickým jazykom. Pod súborom prvkov krajiny si treba predstaviť súbor máp, máp geologických, hydrologických a ďalších.

Priestorové oblasti mozaiky *interagujú*. Ak hovoríme o vrstve, tak tieto interakcie možno označiť za interakcie horizontálne. Ak vravíme o interakciách v tomto kontexte, znamená to, že jednotlivé priestorové oblasti mozaiky sú spojené *kauzálnymi väzbami*, že zmena jednej oblasti sa prenáša na iné oblasti. Takto chápaná vrstva je dynamickým priestorovým útvarom, *časovo-priestorovou štruktúrou*. Jej priestorový (chorologický) a časový (chronologický) aspekt sú odlíšiteľné, ale neoddeliteľné.

Interakcie v rámci každej vrstvy sú diferencované. Je rozdiel medzi interakciami organizovanými a neorganizovanými. Organizované sú tie, ktoré majú vlastnosť samoorganizácie. Sú to časovo-priestorové štruktúry, ktoré majú určitú nezanedbateľnú mieru *autonómie*. Ich dynamiku nemožno vysvetliť ako jednoduchú reakciu na podnety prichádzajúce „zvonka“. Neorganizované interakcie schopnosť samoorganizácie nemajú. Termín *systém* označuje interakcie so zreteľnou samoorganizáciou, autonómiou. Termín *okolie systému* potom označuje interakcie, ktoré tieto vlastnosti nemajú. Príslušná vrstva je tak diferencovaná na systém (systémy) a okolie systému (systémov) ako na dva základné typy časovo-priestorových štruktúr. Obr. 1 zobrazuje túto diferenciáciu. Hrubou čiarou sú označené tie interakcie medzi priestorovými oblasťami príslušnej vrstvy, ktoré majú znaky samoorganizácie, ktoré teda tvoria autonómnu časovo-priestorovú štruktúru. Sú autonómne v tom zmysle, že sa v určitej miere vynímajú z totality vrstvy. Sú to systémy so svojím (autonómnym) priestorovým a časovým rytmom. Tenkou čiarou sú zobrazené interakcie, ktoré nevytvárajú autonómne časovo-priestorové štruktúry. Tieto interakcie tvoria okolie systémov. Systémy a ich okolie zobrazené na obr. 1 anticipujú konkrétne systémy vytvárané sieťou dolín, resp. tokov. V kontexte tejto kapitoly, keď hovoríme o abstraktnej krajine, treba systémy zobrazené na obr. 1 chápať v celkom všeobecnej, abstraktnej rovine.

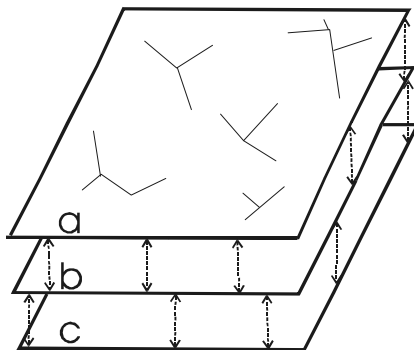

Obr. 1. Štruktúra prvku krajiny – vrstvy

Čiary označujú interakcie medzi priestorovými oblasťami vrstvy. Hrubé čiary označujú sieť interakcií, ktoré majú vlastnosť samoorganizácie. Tenké čiary označujú siete interakcií, ktoré vlastnosť samoorganizácie nemajú.

Prvkami krajiny – systému sú teda horniny, voda, vzduch atď. Platí to však iba za predpokladu, že tieto prvky sú interpretované ako vrstvy, ako priestorové útvary diferencované na systémy a ich okolie. Krajina – systém je potom určená interakciou týchto prvkov, časovo-priestorových štruktúr. V tomto kontexte sa krajina javí ako *viacvrstvový systém*. Jednotlivé prvky krajiny – vrstvy interagujú. Sú spojené kauzálnymi väzbami, ktoré prenášajú zmenu z jednej vrstvy na inú. Ak krajinu chápeme ako viacvrstvový systém, potom tieto interakcie možno označiť ako *vertikálne*. Tieto nie sú *topické*, nespájajú horniny, vodu, pôdu atď. v rámci izolovanej *bodovej* lokality, ale spájajú časovo-priestorové systémy v podobe vrstiev.

Vertikálne interakcie spájajú vrstvy, ktoré sú výrazne odlišné, patria k anorganickému prírode, s vrstvami patriacimi k organickej prírode a napokon s vrstvami kultúrnymi. Tieto, základnými kategóriami naprieč prechádzajúce interakcie, reprezentujú *synergetický aspekt* krajiny – systému. Je daný *polaritou* medzi autonómiou jednotlivých vrstiev a totalitou reprezentovanou vertikálnymi interakciami (obr. 2).

Obr. 2. Štruktúra krajiny – systému

Písmená *a*, *b*, *c* označujú jednotlivé vrstvy – prvky krajiny. Tenké čiary označujú interakcie v rámci jednotlivých vrstiev (horizontálne interakcie). Dvojsmerné šípky označujú interakcie medzi vrstvami (vertikálne interakcie)

Vertikálne väzby sú diferencované. Niektoré vertikálne interakcie spájajú anorganické, organické a humánne vrstvy do autonómneho systému, systému so zreteľnou samoorganizáciou. Týmto spôsobom neinteragujú celé vrstvy *en bloc*, ale iba ich časti. K interakciám dochádza iba v priestore, ktorý by sa mohol označiť ako krajinná sféra, resp. krajina. Tento pojem referuje k tomu, čo sa bežne označuje ako „povrch Zeme“, kde sa dostávajú všetky spomínané vrstvy do kontaktu. Okrem vertikálnych interakcií, ktoré majú vlastnosť samoorganizácie, jestvujú vertikálne interakcie, ktoré túto vlastnosť nemajú, teda tvoria okolie systému, *krajinu*. To znamená, že nie celá litosféra, nie celá atmosféra atď. sú prvkami krajiny – systému. Veľké časti týchto sfér patria k okoliu tohto systému.

Načrtnutý pojem krajiny je abstraktný v tom zmysle, že je *sémanticky neurčený*. Jeho *sémantická* (obsahová) stránka je načrtnutá iba náznakovo, určená iba prostredníctvom prvkov vo forme rôznych materiálnych objektov, tvorených

rôznymi formami látky, horninami, vodou, pôdou atď. Tieto materiálne útvary sa však prvkami krajiny stávajú iba sprostredkované. Do krajiny – systému sú začleňované prostredníctvom početných interakcií, ktoré zmazávajú ich podobu ako rigidných stavebných kameňov, ktorých funkcia je v systéme krajiny jednoznačne určená povahou látky, ktorá daný prvok buduje. V kontexte krajiny – systému je význam pojmu *látka* silne relativizovaný významom pojmu *interakcia*.

Na rozdiel od sémantickej je syntaktická stránka pojmu krajina určená. Je to pojem, ktorý má štruktúru vzťahového pojmu, kde je určená aj povaha vzťahov. Nejde o hocikaké vzťahy (napr. vzťahy komparatívne), ale predovšetkým o *kauzálné vzťahy*. Nejde o hocikaké kauzálné vzťahy, ale o také kauzálné vzťahy, ktoré majú charakter *samoregulácie*, vzťahy, ktoré vytvárajú autonómny systém. Nejde o hocikaké formy samoregulácie, ale o priestorovú samoreguláciu, samoreguláciu, ktorá sa formuje na pozadí horizontálnych a vertikálnych interakcií. Je to samoregulácia, ktorá vytvára *autonómne priestorové systémy*.

Načrtnutý pojem krajiny je *priečný* pojem v tom zmysle, že prostredníctvom interakcií sú prepojené kategórie anorganickej, organickej prírody a spoločnosti. Okrem toho spája aj kategórie času a priestoru.

Ako *krajinnú syntézu* možno označiť načrtnutý abstraktný pojem krajiny. Syntetický aspekt je reprezentovaný vzťahovou štruktúrou pojmu, jeho chorologickým, chronologickým a synergetickým aspektom. Ako krajinnú syntézu možno rovnako označiť samotný proces konceptualizácie, tvorby pojmu krajina. Je to proces, v ktorom sa abstraktný pojem formoval na základe skúseností s konkrétnou krajinou, jestvujúcich geografických poznatkov a poznatkov príbuzných empirických či teoretických disciplín.

KONKRÉTNÁ KRAJINA

Pojem *krajina*, ako sme ho v základných rysoch načrtli, je *teoretickým pojmom* (základným teoretickým pojmom náuky o krajine). Tento pojem však zreteľne anticipuje *metódu* výskumu krajiny, čo je metodologický zmysel tohto pojmu. Všimnime si túto metodologickú funkciu.

Pojem krajina je vedeckou, hypotetickou predstavou krajiny. Znamená to, že z metodologického hľadiska je pojem *krajina* hypotézou, dobre fundovanou, pretože jednak sa odvoláva na skúsenosť s terénom, jednak sa opiera o systém jestvujúcich geografických pojmov a ideí. Každú hypotézu treba verifikovať, resp. falzifikovať. Hypotézu *krajina* možno verifikovať, resp. falzifikovať jedine v teréne t. j. v konkrétnej krajine, čo znamená, že pojem *krajina* má metodologickú funkciu *pracovnej hypotézy*. V tomto kontexte je pojem *krajina* teoretickou konštrukciou, ktorá tvorí intelektuálnu výzbroj geografa, skúmajúceho či analyzujúceho konkrétny terén. Pri konfrontácii s konkrétnym terénom sa pracovná hypotéza *krajina* dostáva do metodologickej funkcie, ktorú možno označiť ako *generátor problémov*. Táto hypotéza anticipuje určitý okruh problémov, ktoré v danom teréne treba riešiť. Hypotéza *krajina* orientuje pozornosť geografa na interakcie medzi prvkami krajiny. Ide o problémy interakcií, interakcií horizontálnych a vertikálnych, ktoré treba riešiť. Ide o riešenie *určitých problémov*, nie riešenie iných či hocikakých problémov, ktoré možno v teréne stretnúť.

Pojem *krajina*, ako sme ho načrtli, je abstraktným pojmom. V základných črtách je určená iba jeho logická štruktúra, syntax. Je to vzťahový pojem, keď vzťah znamená interakciu, závislosť, resp. kauzálnu väzbu a jeho sémantická stránka, obsah nie je určený, len nanajvýš hrubo predznačený. Chorologický, chronologický a synergetický aspekt nie sú konkrétne určené, nie je deklarované, čo sú konkrétne prvky krajiny, ani konkrétne interakcie medzi nimi, nie je určené ani okolie krajiny – systému. Geograf študujúci krajinu stojí pred problémami, ako v konkrétnom teréne určiť konkrétny súbor prvkov krajiny – systém, konkrétne horizontálne a vertikálne interakcie, konkrétnu podobu krajiny – systému a jeho okolia. Analyzuje konkrétny terén s cieľom nájsť riešenie týchto (nie iných) problémov. Keďže pojem *krajina* má štruktúru vzťahového pojmu, je táto analýza *vzťahovou analýzou*. Keďže pojem *interakcia* označuje kauzálne vzťahy, je táto vzťahová analýza *kauzálnou analýzou*. Vo vzťahu ku krajine sú všetky vzťahy priestorové, preto je táto analýza *priestorovou kauzálnou analýzou*. Jej výsledkom je konkrétna krajina interpretovaná ako systém, resp. *krajina ako konkrétny systém*. Termínom *krajinná syntéza* možno označiť pojem krajiny ako konkrétneho systému, ako aj metódu, ktorá k tomuto pojmu vedie.

V predchádzajúcich riadkoch sa vyskytla dvojica pojmov *analýza – syntéza*. Je treba upresniť, aký význam majú v tomto kontexte, pretože v inom kontexte – ako uvidíme ďalej – majú význam celkom iný. Predmetom analýzy je celok, krajina – systém. Analýza ho nerozkladá, nerozbíja na atómy. Od väzieb, interakcií, ktoré tento celok vytvárajú, neabstrahuje, ale pozornosť sústreďuje práve na ne. Celok, krajina – systém je v procese analýzy stále prítomný, no vďaka nej sa mení. Na začiatku analýzy je to iba abstraktný pojem, na konci je to už konkrétny pojem krajiny – krajina, ktorej interakcie sú konkrétne určené.

V metodologickej rovine ako krajinnú syntézu možno označiť metódu, ktorá od abstraktného pojmu *krajina* vedie ku konkrétnemu pojmu. To, že touto metódou je priestorová kauzálna analýza, nie je, ako sme sa pokúsili vyššie ukázať, žiadnym protirečením. Ako *krajinnú syntézu* možno označiť aj výsledok tejto metódy, konkrétnu krajinu interpretovanú ako systém. Krajinná syntéza ako všeobecná metóda sa však mení od miesta k miestu. Aplikovaná na rôzne terény má inú podobu a iné výsledky. Preto ak máme na mysli tento priestorovo diferencovaný obraz, tak možno vraviť v množnom čísle, o *krajinných syntézach*, či už ako o rôznych metódach, alebo rôznych výsledkoch.

Priestorová diferenciácia krajinej syntézy znamená, že táto metóda nie je nijakým presným, celkom konkrétnym a podrobným návodom, ako má geograf v teréne postupovať. Nie je ničím takým, čo sa často označuje ako „metodika“, t. j. konkrétnym podrobným návodom, ktorý sa podobá receptom v kuchárskych knihách a ktorý zaručuje, že pri dodržaní receptúry sa požadovaný výsledok dostaví. Krajinná syntéza, ako metóda vychádzajúca z určitej hypotézy, orientuje pozornosť geografa určitým smerom, stavia ho pred *určitý* okruh problémov a ponúka mu *určitú* metódu. Ako ich bude v konkrétnom prípade riešiť, ako príslušnú metódu aplikuje, to závisí na jeho bádateľskej invencii. Je tu iba jediná invenciu obmedzujúca podmienka. Krajinná syntéza musí dospieť k poznaniu konkrétnych interakcií. Konkrétna krajina musí byť opísaná prostredníctvom interakcií. Text musí vraviť o tom, čo je anticipované abstraktným teoretickým pojmom, predovšetkým o interakciách. Iné poznatky, hoci objektívne a exaktné, nie sú poznatkami o krajine, sú proste o inom.

V predchádzajúcej kapitole sme povedali, že pojem *krajina* je priečnym pojmom. Táto skutočnosť sa premieta aj do metodologickej roviny. Krajinná syntéza má *interdisciplinárne* postavenie, využíva poznatky širokého okruhu iných disciplín, vied, ktoré skúmajú oblasti vytvárajúce okolie krajiny – systému. Využíva poznatky geológie, hydrológie, pedológie atď. Tieto poznatky však nemajú význam *en bloc*. Význam má iba *určitý* okruh poznatkov, tie, ktoré sú *relevantné* z hľadiska interakcií v krajine – systéme. Nezriedka je v jednotlivých špecializovaných vedách takýchto poznatkov pomerne málo. Priznať krajinskej syntéze interdisciplinárny charakter znamená triediť poznatky príbuzných disciplín, vyberať také, ktoré sú z hľadiska krajinskej syntézy relevantné a vypúšťať poznatky nerelevantné, nezahliť krajinnú syntézu rôznym balastom. Poznatky, ktoré sú v kontexte jednotlivých špecializovaných vied relevantné, objektívne nepatria automaticky aj do krajinných syntéz.

KRAJINNÝ PLÁN

Krajina definovaná ako priestorový systém hodnotovo indiferentných interakcií môže byť transformovaná do podoby *krajinného plánu*. Táto transformácia sa skladá z niekoľkých krokov.

Prvý krok spočíva v transformácii krajiny do podoby *antropocentrického systému*. Je to systém interakcií, na ktorých sa prostredníctvom práce zúčastňuje človek, resp. spoločnosť. Týmto systémom je vyjadrená funkcia, postavenie človeka v krajine. Spoznať túto funkciu je dôležité preto, lebo človek stále intenzívnejšie vplýva na systém priestorových interakcií, ktorými je krajina určená. Krajina transformovaná do podoby antropocentrického systému je stále hodnotovo indiferentná a jej funkcia sa ukáže pri tvorbe krajinného plánu.

Pojem *krajina* – *systém* je hodnotovo indiferentný. Možno ho však uviesť do vzťahu k rôznym hodnotovým systémom, vyhodnotiť ho. Jednou z možností je vyhodnotiť ho vzhľadom k existencii človeka, resp. spoločnosti. Po tejto operácii sa krajina zmení na *životné prostredie človeka*. V elementárnej podobe ide o rozlíšenie, čo je pre existenciu spoločnosti v systéme krajiny – v systéme priestorových interakcií, ktorými je krajina určená – dobré a čo zlé. Krajina ako hodnotovo indiferentný systém priestorových interakcií sa mení na priestorový systém hodnôt, ktoré sa na tieto interakcie viažu.

Krajina interpretovaná ako systém hodnôt, ako životné prostredie človeka anticipuje jeho racionálne správanie v jej priestorovom kontexte. Ak poznáme funkciu človeka v krajine, krajinu vieme interpretovať ako antropocentrický systém. Ak zároveň poznáme krajinu interpretovanú ako životné prostredie človeka, tak je možné naznačiť pravidlá racionálneho správania sa v nej. Naznačiť, akým spôsobom možno stimulovať pozitívne a minimalizovať jej negatívne hodnoty, naznačiť pravidlá ochrany krajiny. Krajinu, ktorá je interpretovaná ako priestorový systém racionálnych činností, možno nazvať *krajinným plánom*.

Ideu krajinného plánu sme načrtli v jej abstraktnej podobe. Ak ju chceme v konkrétnom teréne dostať do konkrétnej podoby, narazíme na vážny, spravidla však prehliadaný, ignorovaný problém. Ak má byť krajina uvedená do konkrétneho vzťahu (syntézy) s človekom, treba poznať človeka, spôsob jeho existencie. Čo však máme v týchto súvislostiach rozumieť pod „človekom“, je veľmi nejasné a spravidla zjednodušované. Ľudský život sa odohráva v rôznych

rovinách. Človek súčasne existuje ako bytosť biologická, spoločenská, kultúrna atď. Diferencovaný je jeho život aj jeho nároky na krajinu ako životné prostredie. Človek žije v rôznych spoločenských systémoch, ktorých nároky na krajinu sú rôzne. Konkrétna podoba krajinného plánu je závislá na všetkých, v súčasnosti prehliadaných a nesystemizovaných rozdieloch.

V tomto kontexte môžeme *krajinnú syntézu* chápať ako proces, ktorý transformuje krajinu na antropocentrický systém, premieta ju do systému hodnôt, transformujúc ju do podoby životného prostredia a napokon krajinného plánu. Je to proces, keď sa teória o krajine premieta do praxe s krajinou. Aj výsledky tohto procesu, t. j. krajinný plán, ako aj etapy na ceste k nemu, možno označiť za krajinnú syntézu.

Napokon sa ešte dotkneme jedného problému. Keď hovoríme o ochrane krajiny, bolo by vhodné presne povedať, čo sa vlastne chráni, čo je predmetom ochrany. Ak je krajina – ako sme to vyššie naznačili – určitou časovo-priestorovou štruktúrou, predmetom ochrany by mala byť táto štruktúra. Takto chápaná ochrana krajiny má určité príbuzné črty s ideou trvalej udržateľnosti.

KRAJINA

Abstraktná krajina, konkrétna krajina, krajinný plán, to sú tri aspekty, tri póly jednej a tej istej krajiny. Z metodologického hľadiska nie sú tromi etapami výskumu, ale predstavujú tri formy simultánne prebiehajúceho výskumu. Pojem abstraktnej krajiny sa koncipuje súčasne s pojmom konkrétnej krajiny a aj s krajinným plánom. Tieto súčasne prebiehajúce procesy interagujú, poznatky z jednej úrovne sa prenášajú na ostatné. Abstraktný teoretický pojem krajiny vplýva vo funkcii pracovnej hypotézy na koncipovanie pojmu konkrétnej krajiny, ako aj na tvorbu krajinného plánu a platí to aj naopak. Hypotetický abstraktný pojem krajiny je verifikovaný, resp. falzifikovaný v konkrétnom teréne a v procese praxe s krajinou.

Termínom *krajinná syntéza* možno označiť celý tento proces, ako aj pojem *krajina*, ktorý sa v kontexte tohto procesu koncipuje. Je to *krajinná syntéza v plnom slova zmysle*, pretože predchádzajúce významy tohto termínu sú v nej obsiahnuté.

Interakcia medzi abstraktnou krajinou, konkrétnou krajinou a krajinným plánom nie je procesom, ktorý sa podobá pohybu v uzavretom kruhu, je mechanizmom, ktorý spôsobuje transformáciu všetkých troch pólů. Je to však *transformácia ambivalentná*, môže mať povahu pozitívnej alebo negatívnej transformácie. Pozitívna znamená, že všetky tri pojmy tvoriace póly krajiny sa zdokonaľujú, prehlbujú. Negatívna znamená deštrukciu celého systému, kolaps krajinných syntéz. Aj tieto dva protikladné procesy prebiehajú súčasne. Hoci vždy sú prítomné oba, možno pozorovať určitú periodicitu, striedanie období, keď jeden z nich dominuje.

Genézu a rozvoj krajinných syntéz možno načrtnúť nasledovne. V prvej polovici 20. storočia Ján Hromádka, zakladateľ modernej slovenskej geografie, nadviazal na francúzsku regionálno-geografickú školu. Pozornosť sa sústredila na región, priestor, v ktorom sa stretávajú a navzájom ovplyvňujú príroda (neživá i živá) a človek. To na dlhú dobu určilo základnú orientáciu slovenskej

geografie. V nej pokračovali Hromádkovi žiaci, generácia M. Lukniša, E. Mazúra a ďalšie generácie. Impulz vyslaný J. Hromádkom sa tak zmenil na tradíciu, ktorá sa tiahla celým 20. storočím. Na pozadí pojmu *región* prebiehal systematický výskum Slovenska. Abstraktný pojem nadobúdal v rôznych územiach konkrétnu podobu, tak ako aj regionálna pestrosť Slovenska. Súčasne rástla aj skúsenosť s krajinou. Tlak modernej spoločnosti na krajinu rástol, ona naň reagovala radom zložitých, nepredvídaných zmien. Vznikla potreba regionálneho plánovania, rodila sa idea krajinného plánu. Regionálna pestrosť Slovenska, ako aj zložitá kauzálna reťazce, ktoré pod silnejúcim antropogénnym tlakom boli stále zjavnejšie, stimulovali výskum krajiny v jej abstraktnej teoretickej i konkrétnej podobe.

Po určitej dobe, niekedy v druhej polovici 20. storočia dochádza ku kvalitatívnej zmene v tom, že načrtnutý vývoj sa začal stále zreteľnejšie *inštitucionalizovať*. Výskum krajiny sa stal ťažiskom práce viacerých vedeckých inštitúcií. Explicitne bol zakomponovaný do mnohých úloh vtedajšieho Štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV). Kľúčovou osobnosťou v tomto procese sa stal akademik Emil Mazúr, riaditeľ Geografického ústavu SAV. Tieto aktivity dostali aj meno – *krajinné syntézy*. Nedá sa presne stanoviť presný dátum, kedy sa toto všetko udialo, ani to nie je potrebné. Dajú sa však naznačiť určité orientačné body, udalosti, ktoré z tohto hľadiska boli významné. Sú to udalosti, ktoré jasne prezentujú trojpólosť krajinných syntéz.

V roku 1980 vyšli v Geografickom časopise tri články od E. Mazúra, J. Drdoša a J. Urbánka. V nich boli načrtnuté teoreticko-metodologické základy náuky o krajine. Tieto články boli začiatkom celého radu podobne ladených teoreticky štúdií. Práce nadväzovali na široký súbor analýz vykonaných v konkrétnych územiach. Výsadné postavenie v tomto smere patrí regionálnej fyzicko-geografickej analýze Slovenského krasu z roku 1971, ktorú urobil kolektív geografov pod vedením Emila Mazúra. V roku 1981 sa objavila monografia, v ktorej sa prezentovala určitá podoba krajinného plánu (Mazúr et al. 1980).

V roku 1980 vyšiel *Atlas SSR*. Akademik Emil Mazúr bol predsedom jeho redakčnej a výkonnej rady. Nosnou ideou atlasu bola idea krajinných syntéz. Nie je zostavený ako prostý súbor jednotlivých máp, jeho koncepcia vyjadruje väzby medzi jednotlivými prvkami krajiny. Popri mapách, ktoré vyjadrujú priestorovú diferenciáciu jednotlivých prvkov krajiny (prírodných a sociálno-ekonomických prvkov), sú v tomto atlase zastúpené početné syntetické mapy, ktoré uzatvárajú základné tematické okruhy. Samostatná kapitola (VIII), uzatvárajúca súbory máp zobrazujúcich prírodné prvky krajiny, znázorňuje fyzickogeografické-geoekologické krajinné jednotky. Súbory máp o sociálno-ekonomických prvkoch uzatvára kapitola (XIV), v ktorej sú zobrazené ekonomicko-geografické oblasti. Výrazne syntetický charakter má záverečná kapitola atlasu (XV), ktorá znázorňuje krajinné celky vyhodnotené z hľadiska ich hospodárskeho využitia a životného prostredia. V nej je zreteľná idea krajinného plánu.

Za mnohými syntetickými mapami spomínaného atlasu treba vidieť pripravované monografie, ktoré však, žiaľ, ostali aj ostanú v rukopisoch. Osemdesiate roky minulého storočia boli totiž obdobím nielen rozvoja, ale aj postupného *kolapsu krajinných syntéz*, ktorý sa na konci tejto dekády prejavil veľmi výrazne a dramaticky v chorobe a smrti Emila Mazúra, ako aj v spoločenských a politických zmenách.

Krajinné syntézy majú aj svoju druhú tvár, negatív. V tejto podobe sa niektoré ich črty zračia v novom kontexte. Súčasne s rozvojom krajinných syntéz prebiehal aj opačný proces, deštrukcia pôvodnej myšlienky. Prebiehal v tom istom prostredí, v tej istej vedeckej komunite, v ktorej sa rodili a rozvíjali krajinné syntézy. Tento negatívny vývoj má rad rôznych prejavov, dá sa však v ňom rozlíšiť jadro. Kameňom úrazu je pojem *syntéza*, presnejšie *syntéza* vo vzťahu k pojmu *analýza*. Pôvodná idea krajinných syntéz sa láme na dvojici metód *analýza* – *syntéza*.

Vyššie sme naznačili, aký význam má táto dvojica metód v kontexte krajinných syntéz. V tomto kontexte je predmetom analýzy krajina – systém (syntéza vyjadrená v pojme *krajina*). Jej cieľom nie je pojem rozbiť, rozložiť na izolované časti, prvky v podobe atómov, Cieľom analýzy nie je tento systém atomizovať, ale interpretovať, t. j. od abstraktného pojmu *krajina* prejsť ku konkrétnemu pojmu, pojmu, ktorý referuje k určitému miestu v teréne. Dvojicu metód analýza a syntéza možno však chápať a používať aj inak.

Analýzu a syntézu možno chápať a používať ako dvojicu protichodných metód, ktoré na seba nadväzujú vo forme dvoch etáp výskumu. Najskôr analýza ako rozklad, potom syntéza ako sklad. Prvý krok, analýza chápaná ako rozklad, znamená *atomizáciu* skúmaného terénu na prvky, horniny, reliéf, pôdu atď. O atomizácii možno vraviť preto, lebo tieto prvky sú podané tak, ako ich interpretujú príslušné špecializované disciplíny (geológia, geomorfológia, pedológia atď.), ktoré zdôrazňujú autonómnosť skúmaných prvkov, autonómnosť predmetu svojho výskumu. Celkom logicky a pochopiteľne abstrahujú od väzieb, interakcií, ktoré ich spájajú s ostatnými prvkami krajiny. No väzby nie sú ťažiskom záujmu špecializovaných disciplín. Inými slovami tieto disciplíny abstrahujú práve od toho, čo je predmetom krajinných syntéz. Pohľad špecializovaných disciplín nie je a ani nemôže byť celostným pohľadom na krajinu – systém, pretože krajina ako systém nie je predmetom ich záujmu.

Po analýze – atomizácii nasleduje syntéza nadväzujúca na výsledky analýzy. Mapy, ktoré zobrazujú priestorovú diferenciáciu jednotlivých izolovane chápaných prvkov, sa na seba naložia. Každá lokalita skúmaného územia sa potom interpretuje ako miesto stretu určitých hornín, určitých foriem reliéfu, určitých pôd atď. Výsledkom takejto syntézy je však iba prostý stret, nahromadenie takto chápaných prvkov na danej lokalite. Tento stret nie je vyjadrený žiadnymi väzbami, interakciami medzi prvkami. Takáto syntéza sa nemôže opierať o žiadne interakcie, pretože analýza, na ktorú nadväzuje, žiadne interakcie neodhalila, ale naopak, prehliadla ich, abstrahovala od nich. Takáto analýza a syntéza dospieva k určitému pojmu krajiny. Výsledný pojem krajiny však nie je krajinou – systémom (súborom prvkov v interakcii), ale je *krajinou* – *sumou* (súborom neinteragujúcich prvkov).

Predchádzajúce, možno príliš zjednodušené, a preto tvrdo znejúce výroky treba upresniť. Jestvuje nemálo prác, ktoré dospeli k poznaniu interakcií medzi niekoľkými prvkami krajiny. O *čiastkových syntézach* možno v tomto prípade hovoriť iba s určitou rezervou, pretože medzi slovom *syntéza* a predikátom *čiastková* je protirečenie. V spoločenstve geografov panuje dosť rozšírené presvedčenie, že toto protirečenie môže byť preklenuté interdisciplinárnym výskumom, tímovou prácou špecialistov. Tímová práca špecialistov sa však stáva

interdisciplinárnym výskumom iba za predpokladu, že špecialisti prestanú byť špecialistami, že budú schopní vidieť interakciu aj za hranicami svojej špeciálnej disciplíny, že budú schopní syntézy. Je to metodologicky stále dosť náročný predpoklad.

Na pôde krajinných syntéz tak dochádza k *paradoxnej situácii*, k protirečeniu, ba až dichotómii. Krajinné syntézy sú v spoločenstve geografov vo svojej abstraktnej teoreticko-metodologickej podobe akceptované, v rovine konkrétneho výskumu však akceptované nie sú. V teréne sa používa iná metodológia. Robí sa analýza vo forme rozkladu, skúmaná krajina sa atomizuje. Potom nasleduje syntéza – sklad. Analýzou získané prvky sa v rámci jednotlivých lokalít sumujú – hromadia. Táto krajinným syntézam cudzia metodológia sa zreteľne zrkadlí v štruktúre mnohých geografických prác, dôsledne rozdelených na analytickú a syntetickú časť, pričom krátka syntetická časť kontrastuje s rozsiahlou, neraz až hypertrofovanou analytickou, detailmi preťaženou časťou. Ťažisko práce leží v jej analytickej časti. Cudzia metodológia sa prejavuje aj v textoch, ktoré iba skúpo hovoria o interakciách medzi prvkami krajiny. Kľúčový pojem krajinných syntéz *interakcia* nie je kľúčovým pojmom týchto textov.

Opísaná metodologická odchýlka od krajinných syntéz má značnú *prítlačlivú silu*. Analýza a syntéza, interpretované ako metódy počiatočného rozkladu a následného skladu, sú pomerne nenáročnými metódami. Analýza chápaná ako atomizácia krajiny na prvky umožňuje preberať poznatky špecializovaných disciplín v ich pôvodnej podobe, v akej ich podávajú tieto disciplíny. Nevzniká tu potreba tieto poznatky reinterpretovať tak, aby sa stali relevantnými z hľadiska interakcie v rámci krajiny – systému. Podobne nenáročnou metódou je aj syntéza – sklad. Je to prosté utriedenie prvkov, keď sa každej lokalite priradia prvky neživej i živej prírody, ako aj prvky sociálno-ekonomické. Poznatky, ktoré boli získané v procese analýzy – rozkladu, sa v procese syntézy – skladu nemenia. Takto chápaná syntéza k analytickým poznatkom nič nepridáva, iba ich sumuje.

Proces rozkladu pôvodnej idey krajinných syntéz má ešte jednu charakteristickú črtu. Prehlbujúcu sa odchýlku od pôvodnej myšlienky spreďadza *terminologická vernosť*. V prácach, ktoré majú málo spoločné s krajinnými syntézami, sa neraz nachádza pomerne kompletný a niekedy až hypertrofovaný terminologický aparát krajinných syntéz. Táto terminologická vernosť pomerne dokonale maskuje skutočnosť, že pôvodná myšlienka krajinných syntéz prestáva byť nosnou ideou.

ZÁVER

Ideu krajinných syntéz sme sa pokúsili ukázať vo všetkých významových rovinách, do ktorých zasahuje. Snažili sme sa v hlavných črtách naznačiť aj jej genézu, zrod, rozvoj a mechanizmus deštrukcie. Hoci o krajinných syntézach dnes nepočuť, neznamená to, že táto idea zanikla. Skôr upadla do zabudnutia. Hoci sa o nej nehovorí, v implicitnej podobe predsa jestvuje. Jestvuje ako *negatívna* idea, ako určitý systém problémov, ťažkostí a nedorozumení, ktoré zabudnutú ideu stále anticipujú.

Zložité kauzálne reťazce, zložité interakcie medzi prírodou a spoločnosťou jestvovať neprestali. Pri stále silnejúcom vplyve spoločnosti na prírodu, pri extrémnych prírodných udalostiach nám krajina – systém veľmi rukolapne a neraz až dramaticky dáva na známosť svoju prítomnosť. Pripomína nám, že jej veľmi

nerozumieme, že systém interakcií, ktorý tvorí jej kostru poznáme iba fragmentárne. Neprítomnosť adekvátneho pojmu *krajina* je zjavná aj v iných súvislostiach. Diskusie, ktoré majú riešiť rôzne problémy, hazardy a riziká späté s krajinou zriedka dosiahnu vytýčený cieľ. Nevedú k uspokojivým záverom, k adekvátnym riešeniam. Chýba im rámec, ktorý by im vtlačil logickú štruktúru, chýba adekvátny pojem krajina.

Dôsledky neprítomnosti idey krajinných syntéz sú v súčasnosti tak výrazné, že sa môžeme domnievať, že táto idea, možno pod iným menom, možno v inom kontexte opäť ožije.

LITERATÚRA

- DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., MAZÚR, E. (1980). Landscape synthesis and their role in solving the problems of environment. *Geografický časopis*, 32, 119-129.
- MAZÚR, E. et al. (1971). Slovenský kras. Regionálna fyzicko-geografická analýza. *Geografické práce*, 2. Bratislava (SPN).
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J. (1980). Geography and the changing world. *Geografický časopis*, 32, 87-107.
- MAZÚR, E. ed. (1980). *Atlas SSR*. Bratislava (SAV a SUGK).
- MAZÚR, E. et al. (1981). *Funkčná delimitácia reliéfu pre hospodárske využitie na príklade SR*. Náuka o Zemi, 7, Geographica, 4. Bratislava (Veda).
- URBÁNEK, J., MAZÚR, E., DRDOŠ, J. (1980). The search for the new way of the landscape study. *Geografický časopis*, 32, 108-118.

Ján Urbánek

LANDSCAPE SYNTHESSES

The study deals with the idea of the landscape synthesis, which has determined the making of Slovak geography for many years. The "spiritus movens" of the activities around this idea was academician Emil Mazúr, the long-term director of the Institute of Geography of the Slovak Academy of Sciences. The 80th anniversary of his birth is a welcome opportunity to reflect on the idea, which is perhaps the essence of the late Prof. Mazúr's legacy. It mentioned the landscape synthesis any more. Let us interrupt the silence and suggest what the idea of landscape synthesis looks like now, after 20 years.

The key concept of the landscape synthesis is landscape. This concept in fact is a *system* because it consists of three interacting notions: abstract landscape, concrete landscape, and the landscape plan. These are three aspects or three poles of the concept *landscape*.

The *abstract landscape* is defined as the system (a set of elements in interaction), the content of which (semantics) is very general. The landscape/system consists of inorganic elements (rocks, water, air, soil, relief) organic elements (plants and animals), and human elements (human society). These varied objects become elements of the landscape-system only if they are interpreted as spatial forms such as the mosaic of differentiated spatial areas, which interact. Such elements can only be represented on a map with networks of spatial interactions. These horizontal interactions represent the chorological aspect of the landscape (Fig. 1). The landscape becomes the system, elements of which (inorganic, organic and human) are interpreted as the networks of spatial (chorological) interactions. The elements of the networks interact and create the system – the

landscape. If we imagine the landscape as a multilevel form then the vertical interactions represent the synergic aspect of the landscape (Fig. 2). The outlined concept of the landscape is abstract in the sense that its semantic part is not defined. Only the landscape elements are hinted at in a very general manner. On the other side, the syntactic aspect of the concept landscape is more precisely defined. The concept *landscape* from the point of view of syntax is the one determined by the relationships with the character of interactions. The term synthesis can be related to the synergic aspect of the concept of landscape. The process of conceiving this notion can be referred to as the *synthesis*.

The concrete landscape. The abstract concept of the landscape fulfils the function of the work hypothesis. It is a theoretical construction, which forms the intellectual outfit of the geographer analysing the concrete terrain. The method, which is anticipated by this concept, might be called causal analysis. The objects of the analysis are the concrete horizontal and vertical interactions which occur in the studied terrain. Such analysis does not atomize the landscape/system, it does not break it into parts. It does not abstract from interactions; it focuses attention precisely on them. The concept of the landscape/system is ever present. But the nature of the landscape/system changes in the course of research. At the beginning of research is the general abstract image of the landscape/system. The final result is the concrete concept of the landscape, the landscape interpreted as the system, interactions of which are concretely defined (with regard to the analysed terrain). The term synthesis is suitable for denoting the resulting concept of concrete landscape/system as well as the method, which reveals concrete interactions, the concrete way how certain elements in the terrain connect into the landscape/system.

The landscape plan. The landscape as a set of interacting elements can be transformed into a system of values. It can be assessed with regard to the existence of the human, and interpreted as the environment of humans. The landscape interpreted in this way anticipates the rules of rational human activity – rational in its relationship to the landscape. The landscape interpreted as the spatial system of rational activities can be called the *landscape plan*. The process where the landscape projects into the practice concerning the landscape can be understood as the landscape synthesis.

Landscape. The abstract landscape, concrete landscape and landscape plan are not three landscapes but three aspects of the concept *landscape*. From the methodological point of view these are not three stages of research, they are three forms of the simultaneously proceeding research. The three forms interact; knowledge is transferred and exchanged. The process is ambivalent in the sense that it can be positive or negative. In the first case all three concepts (abstract landscape, concrete landscape, landscape plan) improve and deepen. In the second case, the whole system is destroyed and the collapse of the landscape synthesis follows. The concept of the landscape is not a meaningful concept any more. These contradictory processes are simultaneous. Although they are both always present, a certain periodicity is observable – alternating periods when one of them dominates.

Until the 1990s, the positive development dominated. It continued the tradition founded by J. Hromádka in the first half of the last century and laid down linkages to the French regional geographical school. The outlined development was institutionalized in the first half of the 20th century. The landscape research became the professional focus of several scientific centres and the key personality in this process was the academician Emil Mazúr. Landscape synthesis was talked about, theoretical and methodological foundations were laid down and the systemic research on individual regions was carried out. The idea of the landscape plan emerged. Landscape synthesis was also the crucial idea of the Atlas of the Slovak Socialist Republic published in 1980.

Simultaneously with the development of landscape syntheses the contrary process also emerged, destruction of the idea. The critical issue was the term of the synthesis

itself in the relationship to analysis. The original idea of the landscape synthesis runs into a couple of methods – analysis and synthesis. These methods were interpreted in a way, which contradicts the image of the landscape/system. The first step of the research destroying the idea of the landscape synthesis was the analysis interpreted as disintegration. Such analysis means atomization of the research terrain into elements, rocks, soil, water and so on. Atomization is the proper expression because these elements are adopted in the form as interpreted by the sciences concerned (geology, pedology, hydrology, etc.). These sciences, of course, emphasize the autonomous features of the researched element, they stress the autonomy of their research subjects. Logically and understandably they abstract from interactions which connect the given element with other landscape elements. These sciences abstract precisely the subject of the landscape synthesis. Synthesis follows after the analysis (atomization). However, this synthesis cannot lean on any interaction because the analysis that preceded did not reveal any, on the contrary, it ignored them and abstracted from them. Such analysis and synthesis arrive at a certain turn of the landscape. The resulting concept of the landscape, however, is not the landscape/system (a set of interacting elements), but the landscape/sum (a set of not interacting elements). The landscape synthesis is accepted in the theoretical-methodological form in the geographical community. But it is not accepted on the level of the particular research. Other methods are applied in the terrain. Analysis and synthesis are carried out in the form of disintegration and mere summing up respectively. The process of disintegration of the original idea of the landscape synthesis is accompanied by terminological loyalty to this idea. In studies that have a little or nothing in common with landscape synthesis, the complete and often hypertrophied terminology associated with the original idea of the landscape synthesis appears. This *terminological loyalty* perfectly disguises the fact that the original idea has been completely forgotten in the 1990s.

Although landscape synthesis is not talked about any more, it does not mean that the idea does not exist. It exists implicitly as a negative idea, as a certain system of problems, troubles and misunderstandings that anticipate the idea. Complicated interactions between the organic and inorganic nature, between the nature and society did not vanish. With the ever-increasing pressure of society upon nature and the occurrence of extreme natural events, the landscape/system dramatically demonstrates its presence. Hence, it is highly probable that the idea of landscape synthesis will revive.

Translated by H. Contrerasová